

‘De taal der liederen van Jan I’

J. Goossens

bron

J. Goossens, ‘De taal der liederen van Jan I’, in: *Queeste*, jaargang 10 (2003), p. 59-80.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/goos003taal01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).



De taal der liederen van Jan I

Jan Goossens

Twee decennia geleden stelde Frank Willaert mij voor, samen een uitgave van de liederen van Jan I te vervaardigen. Daarin zou ik het taalkundige onderzoek voor mijn rekening nemen. De zaak sleepte aan, maar enkele jaren later, op 30 en 31 augustus 1994 vond dan in Zoutleeuw een colloquium over de Brabantse hertog plaats, waarin ik op basis van mijn analyse van onder andere de liederen van de hertog zijn taal-gebruik behandelde. De bundel waarin de lezingen van dat colloquium zouden verschijnen, is echter niet tot stand gekomen. Wel is tenslotte een nummer van *Queeste* met bijdragen daaruit verschenen (nummer 2 van jaargang 10, 2003). Intussen had ik het gedeelte van mijn Zoutleeuwse lezing dat over de liederen van Jan I handelde, in het Duits vertaald en aan de redacteurs van de feestbundel voor Volker Honemann afgestaan, die in 2003 verschenen is. Dat artikel bevat een bespreking van de belangrijkste taalkenmerken, maar geen vers-voor-vers-analyse, geen behandeling van de grondslagen ervan en ook geen overzicht van het onderzoek. Die dingen waren onafgewerkt blijven liggen. De opname van de editie der liederen in het Jan I-nummer van *Queeste* heeft me ertoe aangezet, mijn destijds gedeeltelijk uitgeschreven tekst en mijn notities opnieuw ter hand te nemen en het stuk waar Frank Willaert me op 13 september 1985 om verzocht, eindelijk af te werken.

1 Overzicht van het onderzoek

Het onderzoek van de taal der liederen in hun overgeleverde vorm en van haar verhouding tot die van het gepostuleerde origineel heeft nagenoeg uitsluitend in de negentiende eeuw plaatsgehad. De laatste en tevens bij de toenmalige stand van zaken enige grondige studie van de gehele problematiek is Boerma 1895. De bijdrage van de twintigste eeuw bestaat uitsluitend uit commentaren bij enkele losse taalvormen, waarop in dit verband nog niet dient te worden ingegaan. Het ontbreken van systematisch onderzoek in een periode van meer dan een eeuw heeft te maken met een neiging om de resultaten van Boerma als definitief te beschouwen (vgl. Te Winkel 1932, 432 en zie ook De Paepe 1970, 84), hoewel de studie van het Middelnederlands (mnl.) en Middelhoogduits (mhd.) en ook die van de taal van middeleeuwse literaire werken waarachtig niet heeft stilgestaan. Ze heeft integendeel tot nieuwe inzichten geleid die bij de taalkundige analyse van ons corpus toegepast kunnen worden. Het onderzoek tot nog toe werd grotendeels doorgevoerd in dienst van de reconstructie der gepostuleerde mnl. originelen en stond duidelijk in het licht van een aangenomen, maar eigenlijk anachronistische tegenstelling tussen Nederlands en Duits. Het

vertoont ook grotendeels een sterk intuïtief en onsystematisch karakter.

De volgende tabel geeft een overzicht van de meningen der onderzoekers in verband met de oorspronkelijke taal der afzonderlijke liederen, zoals zij die uit de overgeleverde tekst in het Manessische handschrift (C) meenden te mogen afleiden. Als aangenomen werd dat een lied oorspronkelijk mnl. was, gebeurde dat op grond van gepostuleerde mnl. residuen in de mhd. tekst. Werd daarentegen een mhd. origineel verondersteld, dan steunde de argumentatie op het ontbreken van mnl. elementen of op de onmogelijkheid, bepaalde mhd. rijmen in het mnl. te transponeren. Slechts één auteur heeft zijn visie systematisch uitgewerkt: Boerma 1895. Von der Hagen 1838 en Mone 1838 adstrueren hun opvatting beknopt aan de hand van losse tekstelementen. Willems 1848 biedt geen tekstcommentaar, wel een uiterst beperkte woorduitleg. Hoffmann von Fallersleben 1858 levert een aantal filologische aantekeningen in aansluiting bij de afzonderlijke liederen die hij uitgeeft. Daarbij gaat hij echter nauwelijks op de taalproblematiek in; bij lied VIII en de laatste strofe van lied VI, die hij als Hoogduits (hd.) beschouwt en daarom niet afdruckt, ontbreekt zelfs elke tekstcommentaar. Heremans 1880 sluit zich, op een paar nieuwe voorstellen tot reconstructie van passages na, volledig aan bij Hoffmann; van een taalkundige argumentatie kan men bij hem eigenlijk niet spreken.

	Von der Hagen 1838	Mone 1838	Willems 1848	Hoffmann von Fallersleben 1858	Heremans 1880	Boerma 1895
I	HD	HD	NL	NL	NL	HD
II	HD	NL	NL	NL	NL	NL
III	HD	NL	NL	NL	NL	HD
IV	NL	NL	NL	NL	NL	NL
V	NL	NL	NL	NL	NL	NL
VI	NL	NL	NL	NL	NL	NL
				HD	HD	
VII	HD	NL	NL	NL	NL	NL
VIII	HD	HD	NL	HD	HD	HD
						HD
IX	HD	NL	NL	NL	NL	HD

Bij de tabel is nog volgende uitleg nodig: lied VI bestaat uit drie strofen, waarvan Hoffmann von Fallersleben 1858 de derde (in onze uitgave lied VIa) als hd. beschouwt. Hij wordt daarin gevolgd door Heremans en Boerma. Deze laatste echter vat die strofe samen met het eenstrofige lied IX als een eenheid op. Zowel lied VI als lied IX bestaat dus volgens hem uit twee strofen; het nieuwe lied IX bevat zo als eerste strofe de laatste van het overgeleverde lied VI en als tweede de enige als zodanig overgeleverde van het oude lied IX.

Met de door bijna alle auteurs aangenomen splitsing van het corpus in een nl. en een hd. gedeelte, waarvan wel de samenstelling wisselt, schijnt zich het volgende alternatief op te dringen: of Jan van Brabant heeft in twee talen gedicht, of de oorspronkelijk hd. gedichten zijn ten onrechte op zijn naam overgeleverd. Er zijn echter nog andere oplossingen voorgesteld. Jan zou zijn liederen direct in het hd. gedicht kunnen hebben, maar door zijn nl. achtergrond kon hij interferenties niet vermijden

(Boerma 1895, 222). Of: hij zou ze eerst in het nl. gedicht en daarna in het hd. vertaald hebben (Kalff 1884, 255). Of: we zouden met een geval van barbarolexie te maken hebben. Verdam 1890, 273-275 spreekt het vermoeden uit dat in mnl. liedhandschriften 'het gebruiken van mhd. vormen eene modezaak is geweest, waarin de brabantse dichters misschien door hertog Jan I zijn voorgegaan: daardoor gaf men zich een schijn van beschaving; de "höfische sprache" gaf aan het gedicht een zeker cachet (...)'. De moeilijkheid hierbij is dat we niet met een mnl., maar met een hd. handschrift te maken hebben, waarin hd. elementen omwille van het 'cachet' uiteraard niet van andere hd. elementen gescheiden kunnen worden. Geen wonder dus dat Gerritsen & Schludermann 1976 in hun bespreking van de taalvermenging als poëtisch procédé niet op het werk van Jan I ingaan. Het volgende onderzoek leidt echter tot nog een andere oplossing.

Alle in de tabel opgenomen auteurs, op Mone na, hebben een uitgave van de liederen bezorgd. Bij Von der Hagen vindt men geen reconstructie van de door hem als mnl. beschouwde liederen, bij de anderen wel. Hoffmann drukt zoals gezegd de strofen die hij als oorspronkelijk hd. beschouwt, niet af, Boerma wel. Heremans geeft van alle liederen de hd. tekst naar Von der Hagen en laat daarbij telkens de omzetting van Hoffmann aansluiten. Bij de strofen die Hoffmann niet heeft bewerkt, geeft hij de versie van Willems, niet zonder op de gebreken daarvan te wijzen. Verdere varianten van Willems en zijn eigen voorstellen verwerkt hij in toegevoegde commentaren.

Uit het bovenstaande blijkt dat het niet nodig is, in het volgende onderzoek van de taal der liederen systematisch op de opmerkingen van alle negentiende-eeuwse commentatoren in te gaan. Boerma heeft met de inzichten van zijn voorgangers rekening gehouden, zodat het volstaat, alleen naar die auteur te verwijzen. Wel zijn natuurlijk de resultaten van het taalkundig onderzoek van de twintigste eeuw met betrekking tot het mnl. en het mhd., tot de problematiek van de literaire taal van die periode en tot ons tekstcorpus mee te verwerken. Ik behandel eerst beknopt de principiële kant van de taalproblemen bij het omzetten van een verstekst uit een middeleeuwse schrijftaal in een verwante schrijftaal, ga dan in op de behandeling van de rijmen in het handschrift en de vorm van de rijmen in de daarin overgeleverde liederen van Jan I en bespreek tenslotte de taal van de afzonderlijke liederen.

2 Taalproblemen bij het omzetten van versteksten

De problematiek van de taal der liederen is in twee delen te splitsen. Er is de taal van de rijmwoorden en er is de taal van de tekstgedeelten die in de verzen vóór de rijmwoorden staan. Bij de tweede soort problemen moet worden aangenomen dat alle elementen van een legger die in een bepaald schriftdialect of in een mengeling van verwante schriftdialecten is geschreven, door andere elementen vervangen kunnen worden wanneer een kopiist de tekst in een schriftvorm van een andere streek met een verwant dialect overbrengt. Zulke elementen kunnen ten eerste letters of letter-combinaties zijn, al of niet in overeenstemming met nieuwe klanken of klankcombinaties, ten tweede grammaticale vormen, ten derde woorden. De behoefte van een

kopiïst om ze te vervangen zal groter zijn naarmate ze hem vreemder voorkomen of naarmate hij ze minder goed begrijpt. In deze factoren steekt al een stuk subjectiviteit: wat voor de ene kopiïst vreemder of moeilijker is, zal voor de andere minder exotisch of lastig zijn. En aangezien individueel bepaalde factoren als smaak en behoefte om bij het afschrijven in meerdere of mindere mate conserverend of ingrijpend te werk te gaan, daar boven op komen, spreekt het vanzelf dat het onmogelijk is, te voorspellen hoe een tekst die op een gegeven tijdstip in een schriftdialect A is ontstaan, er moet uitzien wanneer hij op een later gegeven moment in een verwant schriftdialect B wordt afgeschreven, afgezien nog van mogelijke verloren tussenschakels tussen de eerste en de tweede versie. Men kan ten hoogste vaststellen dat er afschriften van middeleeuwse dichtwerken bestaan met een zekere consistentie in het taalgebruik in de versgedeelten buiten het rijm, die dan aan een min of meer consequente werkwijze bij het kopiëren toegeschreven moet worden.

In andere gevallen, zoals bij onze liederen, is het resultaat grillig. Zo een constatering kan bij een verzamelcorpus op het gebruik van meer dan één legger en ook op teksten van verschillende auteurs wijzen; noodzakelijk is dat echter niet. Wel kan gesteld worden, dat wanneer het taalgebruik van een handschrift binnen het vers regionaal gebonden afwijkingen van het schriftdialect van dat handschrift vertoont, deze in de regel uit de legger (van de legger (van de legger)...) en zo tot het origineel) moeten zijn overgenomen, tenzij het verschijnsel barbarolexie tot het opzettelijke inbouwen van exotismen aanleiding zou hebben gegeven. Is het taalgebruik binnen het vers daarentegen consistent, dan kan daaruit nog niet worden besloten dat dit het taalgebruik van het origineel is; denkbaar is immers ook een zorgvuldige transcriptie. Een voorbeeld van de eerste mogelijkheid: lied V bevat het gesubstantiveerde adjectief *smal* in de betekenis 'slank, bevallig' (v. 1) en de ontleningen *pense* (v. 6) en *prisun* (v. 8). Zeker het eerste en het tweede van die elementen behoren voor zover bekend niet tot het Alemannische dichterlijke taalgebruik; ze zijn echter uit het (zuidelijke) mnl. zeer goed bekend. De aannemelijkste verklaring is dat zij residuen van de legger (van de legger...) vormen, en dat deze dicht bij het mnl. moet hebben gestaan. Een voorbeeld van de tweede mogelijkheid: in het eerste lied staat binnen het vers geen enkel element dat niet goed Alemannisch-mhd. zou zijn. Wel blijkt *minlich* (v. 1) minder gebruikelijk te zijn dan *minneklich* (v. 26) en eerder naar Midden- en Noord-Duitsland te verwijzen. Bovendien bevat dit lied elementen die niet in het mnl. herschreven kunnen worden, zo naast het vermelde *minneklich* het verbogen tegenwoordig deelwoord van het mhd. werkwoord *senen* 'smartelijk verlangen'. Toch volstaan deze constatering niet als argument voor de stelling dat dit lied niet oorspronkelijk mnl. zou zijn, want het zou bij deze specifiek hd. elementen om vervangstukken kunnen gaan.

De taal der rijmen heeft haar eigen problematiek. De behoefte om bij het afschrijven van een tekst in een ander schriftdialect dan dat van de legger woorden door andere te vervangen, wordt bij rijmwoorden niet alleen bepaald door de subjectief gekleurde factoren moeilijkheid en vreemdheid. Er komt ook een objectievere factor bij: een woord dat in dialect A op een ander woord rijmt, doet dat lang niet altijd in dialect B. De dwang om dan het rijmgebouw te redden, heeft enerzijds een conserverend effect: een rijmwoord dat vreemd is of moeilijk klinkt, wordt gemakkelijker

overgenomen dan zo een woord binnen het vers. Anderzijds heeft die dwang ook een vernieuwend effect: wanneer een kopiist verplicht is, door het optreden van een ongeschikt rijmwoord een ingreep door te voeren, kan dit allerlei consequenties hebben voor de tekst. Ik demonstreer dit beknopt aan de hand van het in 1498 te Lübeck verschenen Nederduitse dierenepos *Reynke de Vos*, dat op een mnl. druk van onze *Reynaerts Historie* teruggaat. Alle voorbeelden komen uit de beginscène.

De kleinste ingreep is het vervangen van een rijmwoord door een ander; in de regel is dan, doordat het nieuwe woord niet dezelfde betekenis heeft als het oude, de consequentie dat de mededeling niet meer dezelfde is. In de klacht van Courtoys had de mnl. versie de volgende tekst:

Hoe dat so arm was wilen eer
Dattet alles goets en had niet meer
Dan alleen een cleyne worst
In eenen winter in eene vorst.

De Nederduitser had kennelijk problemen met het woord *vorst* en paste de passage als volgt aan:

Dat he alles gudes nicht hadde meer
Dan alleyne eyne kleyne worst
In eynem wynter up eyner horse.

Dat wil zeggen: op een met kreupelhout begroeide aardrug.

De betekenis van het vervangwoord kan met zich meebrengen dat ook binnen het rijm aanpassingen nodig worden. In het volgende voorbeeld, waar de Nederduitser het mnl. *zaen* 'onmiddellijk, direct' door *an* verving, kon hij door die ingreep de werkwoordsvorm *begonde* niet meer laten staan; de vervanging van mnl. *begonde* door mnd. *sprack ersten* en het invoeren van de variant *sede* in het volgende vers levert wel een resultaat op dat in zijn geheel de inhoud van de legger zeer dicht benadert:

Mnl. Isegrym ende sijn magen
Ghingen voor den coninck staen
Isegrim begonde zaen
Ende sprac...

Mnd. ... syne negesten mage
De gingen al vor den konninck stan
Isegrym de wulff sprack ersten an
Unde sede...

Bij dit eerste aanpassingstype, waarin het rijmgebouw wordt gered, zijn allerlei gradaties in de afwijking mogelijk, waarop hier niet kan worden ingegaan. De ingrijpendste in epische poëzie is dat er nieuwe verzen moeten worden bijgedicht.

Een tweede mogelijkheid is het rijm door een ander rijm te vervangen. In het volgende voorbeeld moest het rijmwoord *das* door zijn tegenhanger *grevynck* worden uitgewisseld; de naam van de hoofdfiguur is ook niet meer het in het rijm staande *Reynaert*, maar *Reynke*. Het een en het ander geeft aanleiding tot een dubbel nieuw rijmpaar:

Mnl. Doe al dit hoff versament was
En was dair nyement dan die das
Hy en had te clagen oever Reynaert
Den fellen mitten roden baert

Mnd. Do de hoff alsus anghynck
En was dar neen an alleyne de grevynck
He hadde to klagen over Reynken den vosz
Den men held seer valsch unde losz

Ook hier slaagt de Nederduitser er op een niet ongeschikte manier in, de boodschap ongeveer identiek te houden. Vaak komt het echter in epische poëzie voor dat dit binnen hetzelfde verspaar niet lukt, en dan ontstaan weer uitbreidingen. Het is echter duidelijk dat in transcripties van minnelyriek, waar het rijmgebouw vaak niet uit woordparen, maar uit reeksen van drie, vier of meer rijmwoorden bestaat, het eerste aanpassingstype de voorkeur van de scribenten zal hebben boven het tweede, en dat uitbreidingen wegens het strofenschema in principe onmogelijk zijn. Eerder nog dan een rijmvervanging zal men onvolmaakte rijmen als assonanties of rijmen met een klinkerverschil, die door het transponeren ontstaan, toch opnemen. Dat gebeurt overigens ook wel in epiek, zoals in de volgende verzen uit *Reynke de Vos*:

He wolde dat he gud unde ere
Vorlorre mochte he dar an ghewynnen
Eyn veth morsel van eyner hennen

waarin het onvolmaakte rijm *ghewynnen/hennen* teruggaat op *hinnen/gewinnen* in de mnl. legger.

Tenslotte is er een ingreep in epische poëzie, de weglating van een verspaar of van groepen versparen, die in de minnelyriek als enig mogelijke tegenhanger de weglating van een volledige strofe (of van strofen) heeft, een diepe ingreep dus, die kopiïsten zoveel mogelijk zullen vermijden.

3 Rijmen in handschrift C, in het bijzonder in de liederen van Jan I

Over de manier waarop de schrijver van C met rijmen omgaat, bestaat een studie van Tervooren & Weidemeier 1971. Zij gaan uit van de 'zweifellos richtige Beobachtung' van alle uitgevers van *Des Minnesangs Frühling* (voortaan MF) sinds Lachmann en Haupt, dat hem veel aan zuivere rijmen gelegen is en dat hij daarom de tekst van zijn legger vaak verandert. Dat valt vooral bij vroege minnezangers op, die aan het rijm nog niet zulke hoge eisen stelden. Bij zeer vroege echter laat hij onzuivere rijmen staan. De stelling van de ingrepen in het rijm door C zien zij bevestigd door een onderzoek der liederen van Dietmar von Aist en Friedrich von Hausen, die zowel in B (het Weingartner handschrift) als in C zijn overgeleverd. Aan de hand van hun vergelijking van die dubbele overlevering werken zij een typologie van de ingrepen in C uit. Daarbij wordt voor een ander uitgangspunt gekozen dan in de schets van hierboven.¹

Indelingsprincipe is de omvang van de ingreep. Bij de kleinste wordt het rijmwoord

1 Wel beschouwen zij hun resultaten als voorlopig: 'Eine systematische Durchsicht der Manessischen Hs. und ein Vergleich mit den übrigen Überlieferungsträgern wären notwendig. Zugleich könnte die Vermehrung des Materials, die eine differenzierte Analyse der oben besprochenen Änderungstypen erlaubte, die Sicherheit der Beweisführung im vorliegenden Aufsatz erhöhen' (p. 54). Het proefschrift van Regine Weidemeier dat deze problematiek zou behandelen (zie buiten de verwijzing in het geciteerde artikel ook deel II van MF, Stuttgart: 1977³⁶, 43) is naar een mededeling van Tervooren niet afgesloten en niet gepubliceerd. Zo een studie zou uiteraard een veel solidere basis vormen voor het onderzoek van liederen die alleen in C zijn overgeleverd, zoals dat met die van Jan I het geval is.

van een vers veranderd, uitgewisseld of geschrapt. Dit type is het moeilijkst te herkennen. Een tweede groep vormen de ingrepen waarbij ook het inwendige van de versregel gewijzigd wordt. Zij zijn gemakkelijker te herkennen doordat het veranderde vers vaak metrische, grammaticale of inhoudelijke anomalieën vertoont. In de derde groep overschrijdt de wijziging de grenzen van het vers; de strofebouw blijft daarbij bewaard, maar het rijmschema kan veranderd worden. Dit type is het gemakkelijkst herkenbaar, niet alleen doordat de omvang van de ingreep het grootst is, maar ook door eventuele afwijkingen in de rijmposities die het parallelisme tussen de strofen doorbreken. Vervelend bij de toepassing van deze ingrepen op ons corpus is dat de herkenbaarheid van de ingreep die Tervoren/Weidemeier constateren, een a posteriori-gegeven is: nadat men de afwijking door een vergelijking met een ander handschrift heeft gevonden, wordt ze bij de lectuur van C duidelijker naarmate ze omvangrijker is. Toch moet op grond van dit alles geconcludeerd worden dat het nodig is, de rijmen van de liederen van Jan I op het punt van zulke ingrepen af te tasten.

Die opvatting vindt steun in het feit dat C bij de dichter die geografisch het dichtst bij Jan I staat, Hendrik van Veldeke, eveneens de rijmen bijwerkt, zoals met behulp van het apparaat in MF gemakkelijk te controleren is. Een deel van de onzuivere rijmen was hier duidelijk door omzetting van een noordwestelijke ('Nederlandse') tekst in het Alemannisch ontstaan.² Nieuw onderzoek heeft beklemtoond dat Veldeke in de rijmen van zijn hederen een veel sterkere regionale binding vertoont dan in de *Servaas* en de *Eneide*, waar hij bewust naar neutrale rijmen zoekt, die in een groot oostelijk gebied (dat van de Thuringen-Hessische literatuurtaal) acceptabel waren. Klein 1985, 89 verklaart dit door het feit dat 'der Vorsatz, neutral zu reimen, in der Lyrik gar nicht zu verwirklichen gewesen wäre. Zunächst waren die reimtechnischen Ansprüche hier viel höher als in der Epik. Neutrale Paarreime zu finden war oft schon schwierig genug, neutrale Reimbänder zu flechten oft wohl schier unmöglich ...Außerdem verbot der knapp bemessene Raum der Strophe Veldeke den Ausweg in die Breite der Formeln, Füll- und Flickverse, mit denen er sich in der Epik dem Reim zuliebe immer wieder behelfen mußte, aber eben auch behelfen konnte.' Met deze opvatting over de regionale kleur van Veldekes liederen sluit Klein aan bij een filologische traditie die ouder is dan de kermis van de *Servaas* en haar inzicht dus slechts uit de studie van de overlevering der liederen zelf kon halen.³ Het scepticisme ten aanzien van de mogelijkheid, achter de taal van de overlevering in de liederhandschriften B en C (en A) de schemer van een Maaslands origineel te herkennen, is m.i. in de kritiek die gevolgd is op de reconstructies van Veldekes werken door Frings en Schieb, te sterk geworden. Deze twee auteurs (Frings & Schieb 1947, 161-166) bespreken de rijmmogelijkheden en -onmogelijkheden van een aantal historische vocaal- en diftongparen in Veldekes liederen. Welke vocalen en diftongen rijmen, is gemakkelijk vast te stellen, welke niet rijmen, moeilijker: hier groeit de waarschijnlijkheid met de omvang van het corpus waarin de

2 Zie voor Veldekes eerste lied thans Goossens 2003b.

3 De oudste poging tot herschrijving van Veldekes liederen is die van Ettmüller 1852, toen er van de hele *Servaas* (zowel van de fragmenten als van het late volledige handschrift) nog geen letter bekend was. Zie over de taal van die liederen ook nog Klein 1985, 96, Anm. 18 met verdere literatuur.

gezochte rijmcombinatie ontbreekt.

Bij Veldekes liederen is dus een grotere zekerheid te verkrijgen dan bij Jan I, van wie de overlevering heel wat kleiner is. Er zijn een paar opvallende overeenkomsten, zoals de scheiding van *â* en *ā*, die op grond van een aanzienlijk aantal rijmen voor Jan I wel als zeer waarschijnlijk mag gelden. Frings en Schieb nemen dat ook voor de liederen van Veldeke aan, maar ze moeten daarvoor wel twee rijmparen wegredeneren.⁴ Zeker is dat in het Limburgs beide klinkers nu nog altijd gescheiden worden; in het Brabants moet dat, zeker in het oosten, in de mnl. periode ook nog gedeeltelijk het geval zijn geweest (vgl. Van Loey 1980 I, 34). Veldeke en Jan I zijn dan wel samen in een oostelijk verband te plaatsen, waar Brabant in de dertiende eeuw nog niet uit los was geweest. Een ander geval is de samenvall van *iuw* en *ouw* (VI, 18/20/21/23 *frouwen/scouwen/rouwen/trouwen*; VII, 24/26 *frowen/trowen*; binnen het vers echter 1, 4 *triuwen*), waardoor beide dichters in een noordwestelijk verband staan, dat echter tot het Middelduits reikt. Het wordt door Schieb 1965, 524 als volgt beschreven: 'Mnl., begegnet auch am Niederrhein, im westlichen Niederdeutschen und im Mitteldeutschen bis ins Moselfränkische und Hessische.'⁵ Frings/Schieb 1947, 161 nemen bij Veldeke samenvall van *ē* en *ë* in gesloten en open lettergreep aan, maar moeten toegeven dat beide klinkers juist in zijn liederen 'zufällig ohne Berührung' verschijnen. De vraag is of dat wel zo toevallig is; korte en gerekte *ē* en *ë* worden immers nu nog in het Limburgs en zelfs in de meeste Brabantse dialecten gescheiden. In de zeer weinige voorbeelden bij Jan I, III, 10/12 *entwenken/gedenken* met korte *ē*, IV 5/7 *queln/gehein* en 9/10 *wesen/genesen* met mhd. korte en mnl. gerekte *ë*, is er geen samenvall. Het laatste paar rijmt echter op *desen* IV, 11, waarvan de klinker (uit gerekte *î*) in westelijk, maar niet in oostelijk mnl. en ook niet in het mhd. met de (gerekte) *ë* samenvallt. Zie hiervoor echter ook de bespreking van lied IV, waaruit blijkt dat de toestand in geschreven bronnen ingewikkelder was. Veldeke scheidt, zoals nu nog het Limburgs en het grootste deel van het Brabants, de velare lange klinkers en diftongen van hun umgelautete tegenhangers (er is één

uitzondering bij *oe* : *üe*; het rijm *â* :  komt echter in drie rijmverbindingen voor, maar dat bewijst niet dat Veldeke nog geen umlaut van *sâ* kendo)⁶ en staat daarmee in een oostelijke samenhang.

De beperktheid van het materiaal laat bij Jan I geen zeer duidelijke conclusies

toe. In de enige rijmverbinding met  (III, 9/11 *stete/missetete*; voor IX, 1/3 zie aldaar) treedt geen *â* op, een klinker die in andere rijmen frequent voorkomt. Van de vrij goed vertegenwoordigde *ô* ontbreken umgelautete tegenhangers. Verder zijn *oe* en *üe* in het weinige materiaal gescheiden (*oe* in I, 1/3 *guot/gemuot* en VIa, 2/4 *guot/tuot*, *üe* in VIa, 1/3 *güete/hohgemüete*, tenminste als we hier 1/3 van 2/4 mogen scheiden. Zie daarvoor de analyse van lied VIa). Wel is er het geval II, 1/3 *muot/bluot*. Het woord *bloet* (*bluot*) komt volgens het MNW I, 1313 (zie aldaar ook de bewijsplaatsen) 'slechts in

4 'Die Bindung *āne* : *entfāne* [66, 1.4] steht in einem volkstümlichen Tanzliedchen, *ungemāke* : *sprāke* [67, 3.4], *gelōvet* : *hōvet* : *dōwet* [63, 29.31.32] in unechten Strophen' (Frings/Schieb 1947, 161). Klein 1971, 151 merkt op dat buiten die gevallen 'sich in der Überlieferung ... der Eneide und vor allem der Servatiuslegende eine Reihe von Reimen alter Länge auf gedehnte Kürze finden.'

5 Zie over rijmverbindingen van *iuw*, *ouw* en *ûw* verder nog Frings & Schieb 1949, 192-195 en Klein 1985, 71-72.

6 Zie Goossens 1991, 42 en 2003, 240.

hd. gekleurde geschriften' voor. Als het tot het origineel heeft behoord, rijmde hier eveneens *oe* op *oe* (nhd. *Blüte* stamt uit de pl. of de gen./dat. sg. van mhd. *bluot*), zodat de liederen geen enkel rijm van een umgelautete op een niet-umgelautete lange klinker of diftong bevatten. Men kan dus een oostelijke samenhang vermoeden, die echter ook in een Brabantse tekst van de dertiende eeuw geen moeilijkheden oplevert. Alles samengenomen is er in het vocalisme een duidelijke overeenkomst tussen de rijmmogelijkheden van Jan I en die van Veldekes liederen. In één geval (IV, 11 *desen*) krijgen we de indruk, bij Jan I een westelijker inslag te herkennen.

In het consonantisme is er een opvallende tegenstelling tussen een hd. en een nl.-nd. blok ontstaan door de tweede klankverschuiving. Hierdoor zijn in het nl. rijmen mogelijk die in het hd. uitgesloten zijn (bekend zijn hier de *t*-rijmen waarvan een element in het hd. als *s* (*z*) verschijnt. Een voorbeeld uit Veldekes liederen: de onzuivere rijmverbinding *vruot/quot/missetuot/muoz* in lied XI, 1/3/5/7 is in het mnl. wel zuiver: *vroet/goet/misdoet/moet*. De scribent van C heeft er twee rijmparen van gemaakt: tegenover *fruoet/quoet* in 1/3 staat *der tuos* 'die doe het' /*muos* in 5/7. Maar ook het omgekeerde komt voor, zij het minder vaak. Ons corpus levert er zelfs een voorbeeld van: uit *lachen/verswachen* in Vla, 5/7 kan, niettegenstaande het tweede rijmwoord met zijn prefix *ver-* een nogal 'Nederlandse' indruk maakt, door herschrijving geen zuiver mnl. rijm ontstaan. Dit is echter het enige overtuigende geval van een door tweede klankverschuiving als hd. te beschouwen rijm. Er is weliswaar een aantal andere rijmen met een spelling die de tweede klankverschuiving representeert (het gaat telkens om een tot *ch* verschoven *k*), maar die kunnen of zonder moeite vernederlandst worden, zo bij *minnekliche/tugenderiche/sicherliche/genedekliche* in I, 14/16/17/19 (*minnelike/dogentrike/sekerlike/genadelike*), *jamerlich/ich* in het refrein van III (*jamerlic/ic*) en *dich/mich* in III, 13/14 (*di/mi*), of ze zijn in zuidoostnl. (Limburgs-Nederrijnse) gedichten mogelijk, zo *sich/mich* in VIII, 17/18 (hetzelfde in Veldekes lied III 2, 10/11). Deze laatste mogelijkheid geldt overigens ook voor *dich/mich* en in iets beperkter omvang voor het suffix *-lich*, dat niet alleen rijmt op *ich* zoals in het refrein van III, maar ook op *mich* zoals in VIII, 28/29 en IX, 10/12. Bij het rijm *-lich/mich* kan overigens nog aan een derde mogelijkheid gedacht worden: hier is aansluiting denkbaar bij de eigenaardige objectvorm van het pronomen *ik* die in VI, 7 en 17 optreedt. Op dit *mic* wordt in de bespreking van lied VI verder ingegaan. Alles samengenomen is in de rijmen met klankverschuiving dus een oostelijke oriëntatie zichtbaar, maar men hoeft om die te verklaren nauwelijks verder te gaan dan Limburg.

Er zijn verder nog enkele elementen in het consonantisme en andere aspecten van de rijmen, die duidelijk maken dat men inderdaad niet te ver naar het zuidoosten en oosten mag gaan. Het *ft/cht*-rijm, dat we in het refrein van VII, telkens gecombineerd met de laatste regel van een strofe vinden (*kraht/naht/enaht/gedaht*), komt in het Rijnland tot ca 1220 relatief dikwijls voor, maar vertoont spoedig een neiging om zich geografisch tot het nl. gebied terug te trekken (vgl. Klein 1985, 61-64). Het par *genade/spade* (IX, 1/3), dat een goed nl., maar geen goed hd. consonantisme oplevert (*d* rijmend op *t*), is ook in het Rijnland mogelijk (Klein 1985, 30-34). Het nl. zwakke participium *beschit*, in rijm op *nit* (V, 5/6), is ook nog Ripuatisch, maar wordt verder zuidelijk en oostelijk zeldzamer (Klein 1985, 29 en 53-54). De hd. aandoende rijm-

verbinding *me/kle/me/geve* in VIII, 1.3/6/7 is in de middeleeuwen naar het westen toe ten minste tot in het Limburgs mogelijk geweest. Dat geldt voor al zijn afzonderlijke elementen.⁷ Ook voor de rijmverbinding *han/undertan/lan* in VIII, 24/26/27 is het niet nodig, hd. oorsprong aan te nemen: *haen* en *laen* komen in oostelijk gekleurde mnl. teksten, vooral in het rijm, frequent voor (MNW 3, 9 en 4, 41-42). Een rückumlautend participium van *stellen* ([*un*]gestalt in VIII, 4 en 13, rijmend op *walt* en *gewalt* resp. *alt* en *gewalt*), dat in het mhd. normaal is, ontbreekt in de mnl. lijstjes van Van Helten § 201-202, Franck § 156 en Van Loey I, § 52. Het is echter nog gewoon Rijnlands (RhWb 8, 619). In het Limburgs lijkt het zich thans tot het zuidoosten te hebben teruggetrokken.⁸ Op de weinig talrijke losse woorden in het rijm die een sterke hd. (zoals *brinne* I, 29, *tougen*, *dougen* V, 3 en VI, 8) en de talrijkere die een in ruime zin nl. indruk maken (zoals *hougen* VI, 9, *dougen* VI, II, *pas* VII, 7, *begine* VII., 18, *gedaht* VII, 30), ga ik hier nog niet in. Zij veranderen weinig aan de vaststelling dat het hele rijmgebouw van de liederen op een zeldzame uitzondering na die verder naar het noordwesten of naar het zuidoosten wijst, in een landschap past waar het huidige Limburg en Ripuarië, wellicht ook nog Brabant toe behoorden. Een oriëntatie naar het Rijnland toe is op grond van het geheel der in rijmpositie voorkomende pronomina in de liederen III, VIII en IX niet te loochenen. Sterke argumenten om de liederen op grond van de taal in een nl. en een hd. groep te splitsen, zijn er m.i. niet.

De rijmen in de liederen van Jan I zijn in de overlevering van C opvallend zuiver. Er komen 78 rijmverbindingen voor, waarin het aantal rijmwoorden schommelt tussen 2 en 5.⁹ Zij leveren 36 verschillende rijmklanken op, die in zeer verschillende omvang worden ingezet. De laagste frequentie vinden we bij woordparen die één enkele keer als rijm worden gebruikt, b.v. het paar *bant/geschant* in VII, 15/17. Dit type komt 17 × voor. De hoogste frequenties vinden we bij de rijmklanken *-inne* (b.v. *sinne/minne/kuniginne/inne* in I, 2/4/5/7), die in 8 rijmverbindingen van in totaal 22 rijmwoorden, en *-ân* (b.v. *gestan/gan/stan/wolgetan* in II, 1/2/3/4), die in 7 rijmverbindingen van in totaal 20 rijmwoorden voorkomen.¹⁰ Dit is een vrij grote variatie in een kader van 182 verzen, en het valt te verwachten dat zo verschillende rijmen van

7 Dat geldt ten eerste voor *me* 'meer', dat: ook in Veldekes *Servaas* en *Eneide*, maar niet in zijn liederen voorkomt (hier slechts *mere*, IX, I, maar dat kan toeval zijn: vgl. Frings & Schieb 1949, 128 en Klein 1985, 29-30 met gegevens uit middeleeuwse bronnen en moderne Limburgse dialecten). Het substantief *kle* staat ook bij Veldeke, lied III 2, 8 (vgl. ook TNZN 2, 5 en 3, 11; deze oostelijke tegenhanger van *klaver(en)/klever(en)* komt thans nog steeds in de oostelijke helft van Belgisch Limburg voor), het adjectief *geve* eveneens, in lied VII 2, 5 (zie ook Frings & Schieb 1947, 88) en is volgens het MNW 2, 1790-91 (*gevee*) in het mnl. ruim verspreid.

8 Tonnar & Evers 1899, 191; Welter 1933, 143; *Kirchröadje dieksiejoneer* 1987, 259.

9 Bij de telling van de rijmverbindingen is van de strofe als eenheid uitgegaan (in het grensgeval met de rijmklank *-ïne* in VII vormen dus 8/9, 18/19 en 28/29 drie verschillende verbindingen. In refreinen worden de rijmverbindingen slechts éénmaal meegeteld (in VII leveren 1/2, 11/12, 21/23 en 31/32 dus slechts één verbinding *-ïne* op, die echter te scheiden is van de drie verbindingen in de strofen van dat lied). Bevat een refrein een versregel waarvan het laatsce woord slechts met een woord in een strofe rijmt, dan wordt elke combinatie van die aard als rijmverbinding opgevat (lied VII bevat dus drie verbindingen met de rijmklank *-aht*: 10/13, 20/23, 30/33). In lied I wordt het rijm 13/15 als een aparte verbinding opgevat, hoewel in dezelfde strofe de verzen 18/20 dezelfde rijmklank bevatten. Die is nodig omwille van het parallelisme in het rijmschema, dat kennelijk ababbcbc is, en niet ababbaba.

10 Niet meegeteld is het (toevallige?) pssr *gan/stan* in II, 17 (eerste halfvers)/19.

een dichter die niet tot het Alemannische gebied behoorde, ook wanneer hij geprobeerd heeft in het hd. te dichten, de schrijver van C voor nogal wat moeilijkheden geplaatst moeten hebben. Toch staat het resultaat vrij dicht bij het ideaal. Wanneer we van de onregelmatige opbouw van lied II afzien (zie daarvoor Van den Boogaard 1966, 1214 en Willaert 1980, 389-390), dan zijn er in totaal slechts drie afwijkingen, waarvan er een juist in lied II voorkomt, een als verschrijving geïnterpreteerd kan worden en een zelfs grafisch niet zichtbaar wordt. Het gaat om de volgende gevallen: 1) In II rijmt het laatste woord van de eerste en de tweede strofe op *fa* in het refrein; in de derde strofe is het laatste woord *stan*. Er is dus identiteit in het vocalisme, maar een afwijking in het consonantisme. Wel kennen zowel *laten* als *staan* in het mhd. imperatieven op *-â* (*lâ*, *stâ*) en is in het mnl. naast het gewone *sta* een imperatief *la* (of *lack*) niet onbekend (MNW 4, 42). 2) In VII, 14/16 staat het rijm *tale/wal*. Het tweede rijmwoord kan gemakkelijk vervangen worden door *wale*, dat er in een Rijnlands-Oostmnl. gebied mee afwisselt. Naar het westen toe wordt *wale* afgelost door *wel*, naar het hd. oosten en zuiden toe *wale/wal* door *wole/wol*. Deze laatste twee vormen leveren wel geen rijm met *tale* op, maar het Zuidoostmnl. *wol* kan toch invloed uitgeoefend hebben op de keuze van de variant *wal*, waardoor tenminste (opnieuw) een overeenkomst in het vocalisme werd bereikt.¹¹ 3) Het eerste vers van het refrein in lied VIII rijmt voor het oog op het tweede: *künigin/sin*. De *i* van *künigin* is echter kort, die van *sin* lang (*sîn*). Bovendien luidt het suffix van *königin* in het mhd. en het mnl. normaal *-inne*, en inderdaad vinden we in vers 30 vlak boven *künigin* de vorm *küniginne*. Dat is een argument voor de opvatting, dat C door de vervanging van de tweede van die vormen door de eerste in het refrein een weestijm deed verdwijnen (wat hij wel meer doet: vgl. Tervooren & Weidemeier 1971, 60 en zie ook het geval IX, 8/9 bij Veldeke in MF). Daardoor ontstond geen nieuw weestijm, aangezien *gewinne* in het laatste vers van het refrein steeds op het laatste woord van de strofe rijmt. We kunnen samenvattend stellen dat de grote zuiverheid van de rijmen vermoedelijk ten dele aan de schrijver van C mag worden toegeschreven. Zelfs in de schaarse afwijkingen is iets van een gladstrijkende Hoogduitse hand te merken.

4 Commentaar bij de afzonderlijke liederen

Bij een aantal constateringën verwijst de toevoeging van een W tussen haakjes naar de resultaten van een rijmonderzoek dat Frank Willaert mij ter beschikking stelde.

Lied I

Binnen het vers ziet het lied er zuiver hd. uit. Wel is in vers 1 *minlich* (minnelich = mnl. *minnelijc*) in hd. verband slechts uit Middelduitse (md.) teksten bekend (relatief slecht overgeleverd, drie bewijsplaatsen in Lexer). Normaal mhd. is *minneklich*, dat ook in vers 26 en in lied VIII, 23 staat. Vers 7: *bestet*, part. perf. van *bestaesten* 'beständig ma-

11 Vgl. voor de verdeling van de genoemde vormen nog Klein 1985, 54-56.

chen', blijkt in de mhd. minnellyriek te ontbreken (W). Het kan uit het part. van mnl. *bestaden* 'plaatsen, een plaats aanwijzen' (zo in Veldekes *Servaas*, zie Frings & Schieb 1948, 271) of *besteden* 'id.', maar ook 'wegbergen' en 'aan-, uitbesteden' aangepast zijn. Beide ww. komen met het obj. *herte* of *minne* ook in de bet. 'geven, wegschenken' voor (MNW 1, 1094 en 1108). Vers 29: *in sender not*, voor Boerma een argument voor het hd. karakter van het lied, is op grond van zijn plaats niet bewijskrachtig. De door hem verworpen emendatie *in swinender noet* van Willems heeft een parallel in lied VII, 8 *ich verswine* 'ik teer uit, verkwijn'. Beter echter past een causatief van dat ww. (mhd. *sweinen*, voor het mnl. vgl MNW 7, 2562 s.v. *swinen* aanm. en 9, 105 s.v. *versweinen*).

In de rijmen: Vers 9: *bevangen* ontbreekt als rijmwoord vrijwel volledig in de mhd. hoofse minnellyriek (één bewijsplaats: Hetzbold von Wissense, KLD III 2, 6) (W). De formule *friuntlich bevangen* resp. *friundelic bevan* VI, 2 lijkt zelfs een noordwestelijke exclusiviteit te zijn: ze komt buiten ons corpus in de vorm *vrintlic ombevangen* ook nog voor in Lund VII, II; zie ook Rooth 1928, 21. 'Das Nebeneinander von -ân und -an-gen-Partizipien ist mndl. wie limb. und rhein.' (Frings & Schieb 1949, 42). Vers 29: *brinne* is hd. en lijkt niet te vernederlandsen. Het komt in de mhd. lyriek sinds de 13^{de} eeuw voor en lijkt vooral door Neifen geïnspireerd te zijn; toch is er een bewijsplaats in het rijm uit het Berlijnse handschrift (Staatsbibliothek - Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. 2^o 922) LXII, 1838/39: *ich brynne/na hulden* (W). De transcriptie van verzen 27 *wont mich sorgen bar* en 32 *miner selden funt* levert volgens Boerma 'tweifelachtige mnl. uitdrukkingen' op. De eerste is in de mhd. lyriek weer typisch 13^{de}-eeuws sinds Neifen; Berlijn XVIII en XIX heeft tweemaal *baer* in rijmpositie, evenwel niet in verbinding met *sorgen* (W). Overigens is *baer* 'ontbloot van' met gen. normaal mnl. (MNW 1, 517). Het rijmwoord *-funt*, *vont* 'wat gevonden wordt, schat' met vooropgeplaatste gen. komt zelfs vaker voor in noordwestelijke dan in zuidelijke minneliederen (W).

Lied II

Binnen het vers: *boungartegin* in vers 2 (op het einde van een halfvers; herhaald in het rijm 9) wordt door Boerma als mnl. residu beschouwd en tegen het uit de Tristan overgeleverde *boumgertelîn* 'kleiner baumgarten' (daarnaast noemt Lexer 1, 335 nog een Zwabisch *bōngartlî*) geplaatst. Vormen van dit woord met *-kin*, *-ken* resp. *-chîn*, *-chen*-suffix worden door het MNW en Lexer niet genoemd, wel kent het MNW 1, 1363 *boomgaert* (met een aantal schrijfvarianten, waaronder ook *n* in plaats van *m*) 'Bosch, bosschage, lusthof, warande' en 'Boomgaard, vruchtboomtuin' en Lexer 1, 334-335 *boumgarte* 'baumgarten', beide met voldoende bewijsplaatsen. Hieraan is voor het nl. en het Rijnland de opsomming van Frings & Schieb 1948, 67 toe te voegen, die Limburgse en Rijnlandse vormen met *n* noemen. Het *-kîn*-suffix was en is niet alleen nl., maar ook nd. en md. (Wilmanns 1899, 320-323); toch gaven md. dichters uit de 12^{de} en 13^{de} eeuw de voorkeur aan diminutiva op *-l*, *-lîn* (Weinhold 1883, § 279). De spelling met *g* is uit het Kustmnl. en het Limburgs bekend (Van Loey 1980 11, § 110 opm. 2), maat ook het Rijnland kent diminutiva op *-gen*, *-gyn* (Weinhold t.a.p.). Vers 10: *gelut* is als mnl. *geluut* in toepassing op menselijke stemmen rijk geattesteerd

(MNW 2, 1304-05). In het mhd. betekent het 'klokgelui'; de enige deugdelijke bewijsplaats in de bet. 'stemmen' in Lexer 1, 820-821 is juist ons gedicht, de andere berust op een vergissing bij het exciperen van BMZ 1, 1058 (een sprong van het oog van het lemma *geliute* naar het daaronder staande *lûter*). Vers 10 *megden*. mhd. *magedîn* schijnt 'mehr altertümlich-volksmäßigen als höfischen Anstrich zu tragen' (Frings & Schieb 1949, 160; vgl. ook BMZ 2/1, 3), wat van mnl. *magedijn* wel met gezegd kan worden (MNW 4, 1018). Bij vers 11 *verblide* stipt Boerma aan dat in het mhd. intransitief gebruik van dit ww. onbekend is. Dat geldt inderdaad zowel voor *verbliden* als *erbliden*, die met een genitiefobject, het eerste ook reflexief gebruikt worden, terwijl in het mnl. het intransitieve gebruik van *verbliden* 'veel gewoner is dan het trans.' (MNW 8, 1499). Boerma meent ook in de *d* van vers 10 *erhorde* nog een mnl. rest te zien. Dat is echter een zwak argument, daar ohd. *t* na sonoranten in het mhd. vaak *d* wordt (Paul/Moser/Schröbler/Grosse 1982, § 104; vgl. overigens verder verzen 2 *solde*, 16 *darunder*, 18 *wolde*).

In de rijmen, die, orndat dit lied zeer onregelmatig gebouwd is, moeilijk te interpreteren zijn, wijst Boerma twee bijzonderheden aan. Beide gevallen beoordeelt hij m.i. juist. Het rijm *stuont/stunt* van de verzen 16/17 is in klassiek mhd. een onzuiver rijm, dat echter in het mnl. regelmatig wordt: *stont* (echter niet oud westelijk *stoet*, vgl. Van Loey 1980 1, § 61) / *stont*. Boerma wijst er echter op dat 'een rijni van *uo* : *u* (vóór *n*) in 't Opperduitsch, vooralin 't Beiersch, dikwijls voorkomt (Paul, Mhd. Grammatik, § 113).' In Paul/Moser/Schröbler/Grosse 1982 staat de passage, met een verkeerde formulering, in § 116, 10. Het verschijnsel wordt er 'bair.und ostfrk., aber auch alem.' genoemd. Daar is echter aan toe te voegen dat 'Neben *stuont* md. auch *stunt*' voorkomt (§ 177; zie ook Frings & Schieb 1945/46, 67-68). De vorm kan dus, zoals Boerma zegt, 'niets bewijzen', maar hij zou ook een md. (Rijnlands) residu kunnen zijn. Ook het voorkomen van *boungartegin* in het rijm van vers 9 is voor Boerma een argument om dit lied als oorspronkelijk mnl. te beschouwen: 'Zou men de tegenwerping willen maken, dat de dichter *boungartegin* voor 't rijm uit zijn mnl. taalschat kan hebben overgenomen, ook indien hij in 't Mhd. dichtte, dan zoude daarop het antwoord te geven zijn, dat hij zulks niet behoefde te doen, daar het mhd. *boumgertelîn* even goed voor 't rijm dienst kon doen.' Met de boven gemaakte restrictie in verband met de verspreiding van het *-kîn*, *-gîn*-suffix is dit argument sluitend. Vers 12: *na*, normaal mnl. (ook Rijnlands: Frings & Schieb 1947, 59), heeft in het mhd. als veel frequenter variant *nâch*; voorbeelden van de scheidbare samenstelling *nâchsingen* bij BMZ 2/2, 301.

Lied III

Binnen het vers maakt dit lied een zuiver hd. indruk. In vers 13 is *erbarmen*, voor Boerma een argument voor zijn oorspronkelijk hd. karakter, op grond van zijn plaats niet bewijskrachtig. Overigens is weliswaar geen mnl. *erbarmen* geattesteerd, wel echter Oostmnl. (Limburgse Sermoenen) *ervarmen* (MNW 2, 724-725).

In de rijmen maakt *bluot* in vers 3 een hd. indruk. Zie echter hierboven onder 3. De opmerking van Boerma, dat de Oostmnl. geschriften die dit woord kennen, 'uit lateren tijd' zouden stammen, gaat niet op voor de Limburgse Sermoenen; dat het dan

nog als *bluet(e)* zou verschijnen, is slechts in verband met de tweelettergrepige vorm een argument voor import, en inderdaad komt *bluet* in de citaten in MNW 1, 1313 slechts bij de ‘germaniserende’ Dirc Potter voor. De spelling *ue* (en *uy* in de Limburgse Sermoenen) kan in oostelijk mnl. tot Brabant toe voor normaal mnl. *oe* zonder umlaut staan; dat is het geval met alle in Van Loey 1980 11, § 87 opm. 1 genoemde voorbeelden, op *brueder* na, dat in Brabant en West-Limburg palataal vocalisme heeft. Wel is te constateren dat *bluot* in de mhd. lyriek vanaf de 13^{de} eeuw verschijnt (vooral in de Natureingang); het lijkt vooral bij Neifen en de dichters uit zijn invloedssfeer voor te komen (W). Voor de rijmen in de verzen 13/14 *dich/mich* en in het refrein *jamerlich/ich* zie onder 3. De uitdrukking *uf der wider vart* in vers 22 schijnt vooral in de streek van Rijn, Maas en Moezel in gebruik te zijn geweest (W); zie Willaert 1987 met noot 9.

Lied IV

Binnen het vers staan twee zeer opvallende neerlandismen. Vers 2: (*wel*) *geraket* ‘schoon, welgemaakt, voortreffelijk’ is in toepassing op personen in het mnl. rijk overgeleverd (MNW 2, 1482-83). Een mhd. tegenhanger blijkt te ontbreken. De uitdrukking is verder in een formule-achtige samenhang te beoordelen, waartoe het rijm behoort. Vers 4: *für noy* is (vooral westelijk) mnl. *vernooy* ‘verdriet, ongemak, pijn, leed, onheil’, waarvan Frings & Schieb 1949, 43-44 constateren, dat het bij Veldeke ontbreekt en ‘die Rheinlande nie erreicht’ heeft. Wel worden *vernoi*, *vernoien*, *vernoilike* in het Gloss. Bern. en de Limb. sermoenen aangetroffen. Frings & Schieb beschouwen dit als jonger westelijk import. De enige hd. bewijsplaats in Lexer 3,605 (op grond van Von der Hagen 4,46 anm. 4 verkeerd geïnterpreteerd) is ons gedicht. Vers 6: *mir* wordt door Willems als *mire* ‘mijner’, niet als *mi* ‘mij’ herschreven, *liebe* als *liefstē*, wat kennelijk niet als attributief adj. bij *minne*, maar *wel* als gen. van het gesubstantiveerde adj. is op te vatten. Zijn interpretatie is door Boerma overgenomen, die de verzen 5-7 als volgt omschrijft: ‘dat ik zoo lijden moet, daarvan is de oorzaak de liefde voor mijn liefste’. Dit lijkt een gelukkige emendatie; zij impliceert dat *mir* een verborgen neerlandisme is.

Ook **de rijmen** zijn sterk nl. gekleurd. De rijmverbinding 1/2/3 *guoter diren/maniren/viren* is in haar geheel nl.: *goedertieren/manieren/vieren*. Mnl. *goedertiere(n)* ‘welwillend, vriendelijk; edelaardig, edel; zachtzinnig, zachtmoedig’ heeft een rijke overlevering (MNW 2, 2036-38); een hd. tegenhanger (**guoter zieren*) ontbreekt. Wel is nog een plaats met *guoter tiere* uit lied IX van Winli bekend (Von der Hagen 2, 31b), een Zuidduitse minnezanger, van wie de woordenschat echter enkele opvallende noordelijke trekken vertoont (Von der Hagen 4,320). Een bewijsplaats *godertijr, -lich* in Diefenbach 1857, 71c wordt door Lexer 2, 1434 als nd. gekarakteriseerd. Het gaat echter om een Keulse druk van de Gemma gemmarum van Martinus van Werden uit 1507, waarvan de taal Ripuarisch is, met nl. toevoegsels. Lasch, Mnd. Handwb. 2,184 (vgl. ook 2, 127) ziet in mnd. *gûderteren* met û i.p.v. ô nl. oorsprong. Ook mnl. *maniere* is rijk overgeleverd (MNW 4, 1112 v.v.), terwijl van de slechts drie mhd. plaatsen in Lexer 1, 2032 er twee uit het Ripuarisch stammen. Mnl. transitief *vieren* heeft o.a. de bet. ‘laten varen, laten rusten’ (MNW 9, 447), mhd. *vîren* niet (Lexer 3, 363-364). Het rijm *manieren/vie-*

ren in combinatie met *geraect* komt in formule-achtige mnl. (minne)verzen voor (De Vries 1845, 364 en Serrure 1855, 367 - tweemaal Brabants -, Priebisch 1906, 448 - Limburgs of zuidelijk Nederrijns -).¹² De rijmverbinding 9/10/11

wesen/genesen/desen (zie daarvoor ook onder 3) is slechts in westelijk mnl. zuiver, daar de zachtlange *ē* in in *wesen* en *genesen* op *ë*, die in *desen* op *i* teruggaat (Goossens 1980, 4.1.3). Wel neemt Van Loey 1980 1, § 48c, 3 opm. aan dat deze twee zachtlangen overal in het mnl. op elkaar rijmen. Het verschijnsel is b.v. ook in Veldekes *Servatius* aan te treffen, vandaar dat Frings/Schieb 1956, XXXVII hier van 'unreine Bindungen' spreken. Het gaat kennelijk bij Brabantse en Limburgse dichters om rijmen voor het oog. In het hd., zelfs al in het Ripuarisch, is dit rijm uitgesloten (zie voor dit laatste Frings & Linke 1976, CVI). De Boor 1976, 7 vindt *dese*, *desen* enz. met *e* ook te Keulen. 'Aber die *e*-Formen sind für Köln nicht charakteristisch; in den meisten Urkunden fehlen sie.' Verder zuidelijk verschijnt de *e* nog slechts sporadisch. Boerma vertaalt *in desen* door 'in deze omstandigheden' (beter: 'in deze aangelegenheid?') en constateert dat hd. *in disen* 'nooit in den hier gevorderden zin ... gebruikt wordt.'

Alles samengenomen maakt dit lied dus een zeer nl., in bepaalde opzichten zelfs westelijk gekleurde indruk. Toch blijken alle vormen in de tweede helft van de 13^{de} eeuw ook al in oostelijk mnl. mogelijk te zijn.

Lied V

Binnen het vers: Het *kiusche smal* van vers 1 is in mnl. minnelyriek een vaste verbinding: bewijsplaatsen in MNW 3, 2237 (waaronder wel twee uit Potters *Der Minnen Loep*) en Boerma 227. Boermas bewering dat '*smal* in deze beteekenis in 't Mhd. ongebruikelijk is', blijkt niet helemaal juist: vgl. de plaatsen met de toepassing 'schlank' in BMZ 2/2, 424 en Lexer 2, 1000. Toch zijn geen mhd. voorbeelden van de gehele uitdrukking bekend. Vers 6: *pensen* 'denken' (zie ook lied VII, 10) is ook uit de mhd. hoofse literatuur bekend (BMZ 2/1, 471: twee van de vier plaatsen hier komen wel uit ons corpus; Lexer 2, 216), maar blijkt een neerlandisme te zijn. De Rijnlandse *Karlmeinet*-bewerker van *Karel ende Elegast* vervangt *pensen* systematisch door *denken* (uitg. Duinhoven 1969 v.v. 292, 438, 449, 453, 555, 673, 679, 706, 723, 876, 1002, 1313). Thans is *penzen*, *peinzen* een Vlaams en Belgisch Zuidbrabants dialectwoord (Goossens 1980b, 103 en 105). Het Franse leenwoord *prisun* 'gevangenis' is zowel in mhd. als in mnl. teksten behoorlijk vertegenwoordigd: MNW 6, 696, Lexer 2, 298.

De rijmen: Vers 3: *tougen* wordt door Boerma als een transcriptie van mnl. *dogen* 'verdragen, te verduren hebben' beschouwd (*dogen* was overigens 'werkelijk de Mndl. uitdrukking voor *lijden*', De Smet 1952, 79; het heeft die bet. duidelijk in lied VI, II), dat door de hd. afschrijver niet begrepen werd. Deze zou *tougen* als een bijwoord met

¹² Het door R. Priebisch beschreven handschrift uit de 16^{de} eeuw, dat een 'Sammlung von Liedern, geistlichen und weltlichen, gereimten sprüchen und schwänken, sprichwörtern, priameln, kalenderreimen, rätseln und rezepten' bevat, wisselt sterk in zijn taalgebruik. De 'Liebesgruß' op blad 63v-64r (Priebisch 1906, 448) (begin: *Schoen ionfrouwen wael geraeckt / in allen duegden gantz volmaeckt / edel, oitmoedich van manieren / hovesch, simpel, goydertieren / v duecht en kan ich nyet volprysen*) is - al sterk nl. gekleurd - Limburgs of zuidelijk Nederrijns. Andere gedichten hebben een noordelijker kleur, nog andere zijn Ripuarisch.

de bet. 'verborgen, heimelijk' hebben begrepen en het subst. *minne* in een infinitief *minnen* hebben veranderd. De betekenis zou dan veranderd zijn van 'dat ik minne moet verdragen' in 'dat ik heimelijk moet minnen'. Willaert 1986, 482 wijst erop dat *tougen* 'door de Minnesänger vooral in rijmpositie werd gebruikt, en wel zo vaak, dat het volgens Lexer als 'blesses flickwort' ging functioneren'.¹³ Hij ziet er een argument in om 'te aanvaarden dat Jan I zijn liederen van meet af in een mnl.-mhd. mengtaal kan hebben opgesteld' (p. 483) en verwerpt Boermas opvatting van een herinterpretatie van een nl. vers door een hd. afschrijver. In het rijm 5/6 *beschit/nit* (zie daarvoor ook onder 3) ziet Boerma een argument voor nl. oorsprong; immers, een hd. rijm '*beschit: niht* blijft onmogelijk.' De *h*-uitval in *niht* met de daaruit volgende nieuwe rijmmogelijkheid is echter zowel een Middelfrankisch als een nl. verschijnsel (Klein 1985, 67). Vers 7 *bevan*: het analoog naar de infinitief en het pres. pl. gevormde part. *gevân* (in 1, 9 staat het klankwettige *bevangen*) is frequent in het mnl. (Van Loey 1980 1, § 63: 'vnl. westmnl.'), maar ook in het mhd. (Paul/Wiehl/Grosse 1989, § 253).

Lied VI

Binnen het vers staan een paar zeer opvallende pronominale vormen: in verzen 3, 5, 9, 17, 19 en 23 *ic* en vooral in 7, 17 *mic*, waarnaast echter in het refrein *mich* (vers 1, herhaald in 13, 25) voorkomt. Het eerste is algemeen nl.-nd., het tweede, dat in vers 7 accusatief- en in 17 datieffunctie heeft, komt (als *mek* of *mik*) voor in de Oostfaalse dialecten, verder naar het westen als accusatief in zuidelijk Westfalen (Sauerland) en weer in beide functies in een klein gebiedje bij Wuppertal en Remscheid (Niebaum 1973, kaart II; FSA 3, 25 en 31 met kaarten 11 en 12). In het mnd. is de verspreiding wel ongeveer dezelfde geweest (Lasch 1914, 214). Zelissen 1969, 144-148 kent uit Rijnlandse en Limburgse bronnen tot 1300 geen enkele *mic* of *dic*. De mening van Rooth 1928, 5-6 dat *mic* hier zou thuishoren, steunt dus niet op bewijsmateriaal. De vorm is in ons gedicht een buitenbeentje. Vers 20: *gelat* kan de nl. bet. 'aangezicht' hebben, maar ook de mhd. 'gestalte' (Lexer 1, 806) is denkbaar. Vers 23: *bet* 'met' en zijn variant *bit* kwamen in de middeleeuwen voor in 'ein großes, zusammenhängendes rheinfränkisch-mittelfränkisch-niederfränkisches Gebiet' (Schützeichel 1955, 228), waarvan de moderne dialecten van Limburg tot het Westerwald en de Hunsrück nog uiteengeslagen resten bewaard hebben (id., 209-210).

De rijmen: Voor verzen 2 *bevan* en 8 *dougen* zie de bespreking van lied V. In vers 11 betekent *dougen* zeker 'lijden, verdragen'. Vers 9: *in hougē*: de term *hoge* 'vreugde, blijdschap' is volgens Frings & Schieb 1949, 154 vooral een Middelduits woord, dat in het mnl. begint uit te sterven. Als het umlautvocalisme heeft (Lexer 1, 1378 lemmatiseert het met umlaut), is de rijmreeks waarin het staat, onvolmaakt. In vers 12 is *san* 'spoedig' gewoon mnl., ook Limburgs. In Rijnlandse bronnen is het minder frequent, vooral door de concurrentie van *schiere*, ook *balde*. Dat geldt ook voor Veldeke (Frings & Schieb 1949, 50-51). De rijmreeks *frouwen/scouwen/rouwen/trouwen* in 18/20/21/23

13 In Lexers Taschenwörterbuch, 229 staat: 'auch blosses flickwort', een toevoeging die in zijn Handwörterbuch 2, 1481-82 met de bewijspplaatsen ontbreekt.

staat met haar samenvallende van *ouw* en *iuw* (vgl. *Frau, schauen: Reue, Treue*) in een noordwestelijk verband: 'Mndl., begegnet auch am Niederrhein, im westlichen Niederdeutschen und Mitteldeutschen bis ins Moselfränkische und Hessische' (Schieb 1965, 524). Dezelfde reeks komt voor in de tweede strofe van Veldekes eerste lied (MF 56, 1). Zie over rijmbindingsen van *iuw*, *ouw* en *ûw* nog Frings & Schieb 1949, 192-195, Schieb 1965, 523-524, Klein 1985, 71-72 en vgl. nog hierboven onder 3.

Lied Vla

Binnen het vers: In vers 1 is *Eeines* een verschrijving voor *Eines* of *Reines*. Vers 3: *gent* is 3^{de} pers. pl. pres. van mnl. *gien*, mhd. *jên, gên*, gecontraheerde vorm van mhd. *jehen, gehen*. 'De eig. beteekenis *eene verklaring afleggen*' (MNW 2, 1949) is hier afgezwakt tot 'spreken', eventueel 'voor iets uitkomen' (de genegenheid voor de minnaar?). Vers 6 *büenden* 'bloeiende'.

De rijmen: 1/2/3/4 *güete/quot/gemüete/tuot: 'uete/uot*-rijm vinden we heel vaak in de XIIIde-eeuwse Minnesang, inz. bij Neifen en zijn school' (W). Bij die interpretatie is het rijmschema aaaabcbc, anders (zo bij Boerma, 228) doorlopend gekruist ababcdcd. Vers 1: *güete* 'goedheid' ziet er erg hd. uit, maar *goede, guede* is in het mnl. ruim vertegenwoordigd, met een behoorlijke geografische spreiding. Van *hoochgemoet*, tegenhanger van *hoh gemüete* in vers 3, zijn de bewijsplaatsen (MNW 3, 567) uiteraard minder talrijk, maar ze tonen wel dat het rijmpaar ook mnl. kan zijn. Het rijmpaar 5/7 *lachen/verswachen*, waarvan het tweede lid klankverschuiving vertoont, kan uiteraard niet mnl. zijn. Het komt, zo W, in MF niet voor, maar is in de 13^{de} eeuwse Duitse Minnesang zeer populair. Het is het enige geval van een rijm in het Jan 1-corpus dat door de optredende klankverschuiving ontegensprekelijk als hd. te beschouwen is.

Lied VII

Binnen het vers i: Met *troube* in vers 1 is zeker *trüebe* 'droevig' bedoeld, dat in het mnl. (*droeve*: MNW 2, 423-424) en ook bij Veldeke en in Rijnlandse teksten behoorlijk vertegenwoordigd is. Opvallend is wel de verbinding met *stat* en de datief *mir*. In de Rijnlandse *König Rother* komt *trorich stan* voor (Frings & Schieb 1947, 50). Vers 2 heeft *lide* i.t.t. *dougen* in lied VI, II 'In de 13^e eeuw was (*dôgen*) blijkbaar alleen in het Oostelijke deel van het Nederlandse taalgebied, hoofdzakelijk in Limburg, reeds door *liden* verdrongen' (De Smet 1952, 85). Vers 10 *pense*: zie lied V, 6. De vorm *helt* in verzen 7 en 14 is 3^{de} pers. sg. pres. van *halten, houden*, die zich in een groot oostelijk deel van de nl. dialecten heeft kunnen handhaven (FAND IV, kaart [hij] *hondt*). *Tale houden van* 'spreken over'. Het MNW 8, 43 geeft parallelle voorbeelden uit Lanc. II, 1969 en Cass. 1244. Volgens Boerma is *tale halten* 'niet echt-mhd.', maar ook *sprache halten* staat niet in Lexer. Vers 18 *clerig*: volgens Frings & Schieb 1948, 218 'ist *clerc, cleric* dem Deutschen, bis auf vereinzelt junges rhein. Vorkommen... unbekannt', maar 'Mndl. ganz gewöhnlich'. Ze wijzen op het voorkomen in het *Gloss. Bern.*, maar willen het uit Veldekes *Servaas* schrappen.

Vers 19: *ouge* moet de 3^{de} pers. pl. van mnl. *ogen*, mhd. *ougen*, *öugen* 'tonen, kenbaar maken' zijn, *liep* een gesubstantiveerd adj. met de bet. 'geliefde,

minnaar', *des* in vers 20 een samengetrokken vorm uit *de des* 'die daarvan' en *ins herze* een eigenaardige acc. waar een dat. te verwachten was met de bet. 'in zijn hart'. Vertaling van 18-20: 'Er is geen klerk, leek of begijn, die zich uiterlijk niet als minnaar voordoet, hoewel die in zijn hart geen achting (voor de liefde) heeft.' Deze lezing is als variant op de uitspraak in de eerste helft van de strofe te verkiezen boven die van Boerma, 230, die een contradictie met die eerste helft bevat: 'Er is geen geestelijke, leekbroeder (!) noch begijn, die in hun hart geen liefde gevoelt, al doen zij ook (al nemen zij ook den schijn aan), alsof zij vrij van liefde zijn.' Vers 24: *kur*, mnl. *core*, mhd. *kür(e)* 'keuze'. In vers 28 is *manse* een verschrijving (met nasaalstreep) van *mase*. De formule *tusschen Mase ende Rijn* is in de context van Jan 1 populair geworden. In het epos van Jan van Heelu komt ze veelvuldig voor (verzen 22, 105, 322, 1081, 1112 enz.), maar ook Veldeke gebruikte ze al (*Servaas* 2, 1014; vgl. ook 2, 1080). In vers 30 is *lit* een ge-contraheerde vorm van mhd. *liget*, mnl. *leit* 'ligt'.

De rijmen: De vorm *kraht* van vers 3, rijmend op het laatste vers van elke strofe, levert een *ft/cht*-rijmreeks op. In het Rijnland komt hij tot ongeveer 1220 vrij dikwijls voor, maar wordt dan door *kraft* verdrongen en trekt zich geleidelijk op nl. gebied terug (Klein 1985, 61-64). Vers 4: *plide* is een verzuidduitsing van *blide*, een nl. woord, dat echter in mhd. dichtertaal niet helemaal onbekend is (Lexer 1, 307). Veldeke gebruikt het in zijn liederen, maar niet in zijn epen in het rijm (Klein 1985, 9; zie ook Tervooren 1971, 51). De tegenhanger is *vro*. De huidige grens tussen *blij* en *vro* loopt door Belgisch Overmaas, het zuidoosten van Nederlands Limburg (Blancquaert/Claessens/Goffin/Stevens 1962, zin 16) en de Nederrijn (RhWb 1, 779). Vers 7 *pas*: Boerma, 230 verwijst naar mnl. *pas* 'bergengte, engte; schrede, tred' en vertaalt met 'engte, (in 't) nauw (brengen)'. Hij wijst erop dat Lexer 2, 210 s.v. *pas* alleen onze plaats vermeldt en verwerpt diens interpretatie als mnl. *pas* 'mass, recht gelegene zeit'. Het woord kan echter in het mnl. naast de bet. 'een goede toestand' ook de algemenere 'een bepaalde toestand' hebben (MNW 6, 171, dat uit *Der Minnen Loep* 1, 1622 citeert: 'daer verdranck die hoofsche guede, omdat si inder minnen pas so heet ende onghedoochsam was'). Hier is die 'bepaalde toestand' een onaangename. Vers 8: *verswinen* 'verkwijnen, vermageren, uitteren' is zowel mhd. (Lexer 3, 265) als mnl. (MNW 9, 116-117). Vers 14 *tale*: de vorm met klankverschuiving *zale* kan in het mhd. wel 'bericht, erzählung, rede' (Lexer 3, 1024) betekenen, maar niet 'taal'. Het woord is dus wel zuiver nl., en wel nogal westelijk: 'Veldeke kennt also *tale* ... nach westl. Bedeutung gar nicht, während ihm *tale* 'Zahl' nach rhein.-mhd. Art geläufig ist' (Frings & Schieb 1949, 81). Het kan echter in de tegenhanger van het weesvers 1, 418 van de *Servaas* gestaan hebben (in rijm op *wale*); in de uitgave van Piper is de plaats ook in die zin geëemendeerd. In het Rijnland komt *taal* thans in de bet. 'taal, spraak' (zonder klankverschuiving) alleen voor aan de noordelijke Nederrijn (RhWb 8, 1037). Het kan er westelijk import zijn. Vers 16: *wal*, te emenderen in *wale*, is omgekeerd nogal oostelijk (Limburg, Rijnland) te situeren (Frings & Schieb 1949, 102, met een correctie bij Klein 1985, 29). Mhd. meestal *wol*, mnl. *wel*. In vers 17 is *geschant* rückumlautend zwak part. van *schenden*, dat in het mnl. nog zwak vervoegd werd. De vorm is ook in de Limburgse *Aiol* geattesteerd (vers 604). Vers 18 *begine*: de begijnenbeweging heeft zich een paar generaties vóór Jan I van Zuid-Brabant uit verspreid, maar Lexer 1, 145-146 heeft toch al enkele bewijspplaatsen.

In 24/26 is *frowen/trowen* een *ouw/iuw*-rijm. Zie daarvoor liedVI, 18/20/21/23 en onder 3. Vers 30: *gedath* sg. 'gedachten, gemoed' blijkt buiten het engere mnl. ook in de Rijnlandse Karlmeinet goed vertegenwoordigd te zijn (Lexer 1, 767).

Lied VIII

Binnen het vers: De vorm *jarlanc* 'in dit jaar' of 'in deze tijd van het jaar' van vers 1 is mnl., mnd., mhd. Het MNW leest het met aansluitend *me* als één woord ('te jare meer'). Vers 2: na *twingen* begint een nieuwe zin, met *er* in vers 4 als onderwerp. Men kan ook in 1-4 een nogal losse constructie zien, waarbij het mogelijk is, *heide* en *walt* samen met *uns* als lijdend vw. van *twingen* te interpreteren. Vers 10 *eigen* 'horig, lijfeigen'. Vers 14 *fremde* 'verwijderd'. Vers 23: *minneklich* 'beminnenswaardig' is in de 13^{de} eeuw in de Minnesang een modewoord geworden (Willaert 2003, 108), maar is als zodanig in het mnl. niet aangetroffen (wel *minnelijc* enz.: MNW 4, 1632 vv. Zie ook lied I, 36 en VII, 29. Vers 25: *sender* uit *senender* van mhd. *senen* 'smartelijk verlangen'.

De rijmen: 1/3/6/7 *me/kle/me/geve*: deze rijmreeks ziet er hd. uit, maar Boerma, die het lied als hd. beschouwt, stelt bij *geve* 'vijandig gezind' wel: 'De gewone mhd. vorm van dit woord is *gevêch*, tegenover middend. en mnl. *gevê-gevee*.' De reeks in in de middeleeuwen in noordwestelijke richting tenminste tot Limburg mogelijk geweest (Goossens 2003, 242-243; zie ook onder 3). Vers 4: *ungestalt* 'misvormd, lelijk', rückumlautend part. van *stellen*, ontbreekt in de mnl. grammatica's, maar komt nog in moderne Rijnlandse en Zuidoostlimburgse dialecten voor (id.). In 9/10 is *künigin/sin* slechts een rijm voor het oog: de *i* van *künigin* is kort, die van *sin* lang. Dat levert dus eigenlijk twee weesrijmen op. W stelt dat *künigin* 'slechts zeiden in rijmpositie' voorkomt en heeft het in het Berlijnse noch in het Haagse handschrift aangetroffen. Onder 3 is betoogd dat de gladstrijkende hand van het Manessische handschrift de laatste lettergreep van *küniginne* (vgl. vers 30!) geschrapt heeft om zo voor het oog voor het weesrijm *sin* een aansluiting te vinden. Daardoor ontstond geen nieuw weesrijm, want *gewinne* in het laatste vers van het refrein rijmt telkens op het laatste woord van de voorafgaande strofe. Het rijmpaar 17/18 *sich/mich*, dat er hd. uitziet, is ook Limburgs (het komt ook bij Veldeke voor), maar niet Brabants. Ook in 24/26/27 *han/undertan/lan* is hd. oorsprong niet dwingend, want *haen* 'hebben' en *laen* 'laten' komen in oostelijk gekleurde mnl. teksten, vooral in het rijm, vaak voor (MNW 3, 9 en 4, 41-43). Verzen 28/29 *mich/minneklich*: het suffix *-lich* verschijnt in de Limburgse schrijftaal vaak met klankverschuiving (Moors 1952, 406).

Lied IX

Binnen het vers zijn, behalve misschien in de tweede e van *verderbet* (mhd. *verdirbet*) in vers 12, geen specifiek noordwestelijke (nl.) vormen aan te treffen. De vorm *sus* 'so, so sehr' van verzen 5 en 9 is mild. (Lexer 3, 1327), maar ook nl., 'vooral, naar het schijnt, in de oostelijke tongvallen van Noord- en Zuid-Nederland' (MNW 7, 2437). Vgl. nog nnl. *zus en zo*.

De rijmen: Het paar 1/3 *genade/spade* levert een goed nl., maar geen hd. rijm op (wegens *spate* d/t-rijm), maar is in het Rijnland wel mogelijk. Wel lijkt Veldeke d/t-rijmen na vocaal uit de weg te gaan (Klein 1985, 30-34). De *a* van *spade* is geen moeilijkheid: naast mhd. *spaete* heeft *spâte*, *spât* misschien een nog ruimere verspreiding (vgl. Lexer 2, 1072). Het MNW 7, 1621-24 heeft uitsluitend bewijsplaatsen met *a*. De umlautloze vorm heeft zich in de dialecten van het Rijnland in een Westmoezelfrankische rand en het noordelijke Ripuarisch met zijn Zuidnederfrankische uitlopers kunnen handhaven (RhWb 8, 271). Vers 9: *verteilet* 'veroordeeld, tot ellende gedoemd' is mnl. en mhd. Het rijm op 11 *ungeheilet* hoeft niet hd. te zijn: *deilen* 'delen' komt tot in Brabant en Utrecht voor (Berteloot 1984, 77 en kaart 93). Verzen 10/12 *minneklich/mich*: zie lied VII, 28/29.

Zusammenfassung

Die Lieder des brabantischen Herzogs Johan I. sind nur in der Manessischen Handschrift überliefert, deren Sprachgestalt alemannisch ist. Johans Lieder enthalten aber in den Reimen und auch im Versinnern Merkmale, die zeigen, dass sie in einer anderen Sprachform gedichtet worden sind. Vom Brabantischen aus gesehen stehen sie in einem östlichen Zusammenhang, der auch das Limburgische und das Ripuarische umfaßte.

Adres van de auteur:

Instituut voor Naamkunde en Dialectologie
Blijde-Inkomststraat 21
B-3000 Leuven

Literatuur

- Berteloot, A., *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. Gent, 1983.
- Blancquaert, E., J.C. Claessens, W. Goffin & A. Stevens, *Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. Antwerpen, 1962.
- BMZ: G.F. Benecke, W. Müller & F. Zarncke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Leipzig, 1854-1861, 3 dln. Herdruk Hildesheim enz., 1986.
- Boerma, H., 'De liederen van hertog Jan van Brabant', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 14 (1895), 220-338.
- Boogaard, N.H.J. van den, 'Quelques remarques sur une pastourelle en moyen néerlandais, en particulier sur le refrain "provençal": *harba lori fa*', in: *Mélanges offerts à René Crozet*. Poitiers, 1966, tome II, 1213-1216.
- Boor, H. de 'Das Pronomen "dieser" in den deutschen Urkunden des 13. Jahrhunderts', in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tübingen) 98 (1976), 1-31.
- Diefenbach, L., *Glossarium latino-germanicum mediae et infunae aetatis*. Frankfurt/M., 1857. Herdruk Darmstadt, 1968.
- Duinhoven, A.M. (ed.), *Karel ende Elegast. Diplomatische uitgave van de Middelnederlandse teksten en de tekst uit de Karlmeinet-compilatie*. Zwolle, 1969.

- Ettmüller, L. (ed.), *Heinrich von Veldeke*. Leipzig, 1852.
- FAND: Goossens, J., J. Taeldeman & G. Verleyen, *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Gent, 1998-.
- Franck, J., *Mittelniederländische Grammatik mit Lesestücken und Glossar*. Leipzig, 1910². Herdruk Arnhem, 1971.
- Frings, Th. & E. Linke (ed.), *Morant und Galie*. Berlin, 1976.
- Frings, Th. & G. Schieb, 'Heinrich von Veldeke. I. Die Servatiusbruchstücke', in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Halle) 68 (1945/46), 1-75.
- 'Heinrich von Veldeke. Die Lieder'. II-IX, in: id. 69 (1947), 1-284.
- 'Heinrich von Veldeke'. X-XI, in: id. 70 (1948), 1-294.
- 'Heinrich von Veldeke zwischen Schelde und Rhein', in: id. 71 (1949), 1-224.
- (ed.), *Die epischen Werke des Henric van Veldeken I. Sente Servas - Sanctus Servatius*. Halle (Saale), 1956.
- Gerritsen, W.P. & B. Schludermann, 'Deutsch-niederländische Literaturbeziehungen im Mittelalter. Sprachmischung als Kommunikationsweise und als poetisches Mittel', in: *Akten des V. Internationalen Germanisten-Kongresses Cambridge 1975 (Jahrbuch für Internationale Germanistik A.2)*. Frankfurt am Main, 1976, Heft: 2, 329-339.
- Goossens, J., 'Middelnederlandse vocaalsystemen', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 1980, 161-251.
- 'De zuidelijke oorsprong van Nederlandse schrijftaalwoorden', in: J. Kruijsen (ed.), *Liber Amicorum Weijnen. Een bundel opstellen aangeboden aan A. Weijnen bij zijn zeventigste verjaardag*. Assen, 1980, 101-108.
- (ed.), *Reynaerts Historie - Reynke de Vos. Gegenüberstellung einer Auswahl aus den niederländischen Fassungen und des niederdeutschen Textes von 1498*. Darmstadt, 1983.
- 'Die Servatiusbruchstücke. Mit einer Untersuchung und Edition der Fragmente Cgm 5249/18, 1b der Bayerischen Staatsbibliothek München', in: *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 120 (1991), 1-65.
- 'Zur Sprache der Lieder des brabantischen Herzogs Johan I. in der Manessischen Handschrift', in: N. Miedema & R. Suntrup (red.), *Literatur - Geschichte - Literaturgeschichte. Festschrift für Volker Honemann zum 60. Geburtstag*. Frankfurt am Main enz., 2003, 237-247.
- 'De rijmen van Veldekes eerste lied', in: *Spiegel der Letteren* 45 (2003), 117-119.
- Hagen, F.H. von der, *Deutsche Liederdichter des zwölften, dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts (...). Erster Theil: Minnesinger. Manessische Sammlung (...)*. Band 1, Leipzig, 1838.
- Helten, W.L. van, *Middelnederlandsche spraakkunst*. Groningen, 1887. Herdruk Walluf, 1973.
- Heremans, J.F.J., 'De liederen van Jan I, hertog van Brabant', in: *Nederlandsch Museum* 1880, I, 253-271.
- Hoffmann von Fallersleben, 'Lieder Herzogs Jan I. von Brabant', in: *Germania* 3 (1858), 154-161.
- Kalff, G., *Het lied in de Middeleeuwen*. Leiden, 1884. Herdruk Arnhem, 1972.
- Kirchröadsjer dieksiejoneer*. Kerkrade, 1987.
- KLD: *Deutsche Liederdichter des 13. Jahrhunderts*. Herausgegeben von C. von Kraus. I. Text. 2. Auflage, durchgesehen von G. Kornrumpf. Tübingen, 1978.

Klein, Th., 'Gedehntes *ā* und altes langes *â* in der Sprache Heinrichs von Veldeke', in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tubingen) 93 (1971), 151-167.

-, 'Heinrich von Veldeke und die mitteldeutschen Literatursprachen. Untersuchungen zum Veldeke-Problem', in: Th. Klein & C. Minis, *Zwei Studien zu Veldeke und zum Strassburger Alexander*. Amsterdam, 1985, 1-121.

Lasch, A., *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a.S., 1914.

Lasch, A.e.a., *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Norden enz., 1928-.

Lexer, M., *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. 3 dln. Leipzig, 1872-1878. Herdruk Stuttgart, 1992.

Lexer M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Stuttgart, 1974³⁴.

Loey, A. van, *Middelnederlandse spraakkunst. I. Vormleer*. Groningen, 1980⁹.

II. Klankleer. Groningen, 1980⁸.

MF: *Des Minnesangs Frühling*. 36., neugestaltete und erweiterte Auflage, bearbeitet von H. Moser und H. Tervooren. 2 dln. Stuttgart, 1977 en vroegere uitgaven.

MNW: E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenbage, 1885-1952.

- Mone, F., *Übersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*. Tübingen, 1838.
- Moors, J., *De oorkondentaal in Belgisch-Limburg van circa 1350 tot 1400*. Tongeren, 1952.
- Niebaum, H., 'Die niederdeutschen Mundarten - Zur Formengeographie', in: J. Goossens (ed.), *Niederdeutsch - Sprache und Literatur. Eine Einführung. Band 1: Sprache*. Neumünster, 1973, 158-174.
- Paepe, N. de, *Ik sag nooit zo roden mond. Middeleeuwse liefdespoëzie*. Leiden, 1970.
- Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 22., durchgesehene Auflage von H. Moser, I. Schröbler + und S. Grosse. Tübingen, 1982
- Paul, H., *Mittelhochdeutsche Grammatik*, neu bearbeitet von P. Wiehl und S. Grosse. Tübingen, 1989²³.
- Piper, P., *Höfische Epik. Erster Teil. Die ältesten Vertreter ritterlicher Epik in Deutschland*. Stuttgart, z.j.
- Pribsch, R., 'Aus deutschen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Brüssel. IV', in: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 38 (1906), 301-333, 436-467.
- RhWb: *Rheinisches Wörterbuch* bearbeitet von J. Müller und H. Dittmaier. 9 dln. Bonn/Berlin, 1928-1971.
- Rooth, E., *Ein neu entdeckter niederländischer Minnesänger aus dem 13. Jahrhundert*. Lund, 1928.
- Schieb, G., *Henric van Veldeken. Heinrich von Veldeke*. Stuttgart, 1965.
- Schützeichel, R., 'Zur Geschichte einer aussterbenden lautlichen Erscheinung', in: *Zeitschrift für Mundartforschung* 23 (1955), 201-236.
- Serrure, C.P., 'Kleine gedichten uit de dertiende en veertiende eeuw', in: *Vaderlandsch Museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis* 1 (1855), 296-401.
- Smet, G. de, 'Geschiedenis en geografie van het werkwoord lijden (pad)', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 6 (1952), 67-107.
- Tervooren, H., 'Maasländisch oder Mittelhochdeutsch?', in: G.A.R. de Smet (ed.), *Henric van Veldeken. Symposion Gent 23.-24 oktober 1970. Verslag en lezingen*. Antwerpen/Utrecht, 1971, 44-69.
- Tervooren, H. & R. Weidemeier, 'Reimkonjekturen bei Dietmar von Aist und Friedrich von Hausen. Zur Arbeitsweise eines mittelalterlichen Interpolators und seiner modernen Kritiker', in: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 90 (1971), Sonderheft, 46-65.
- TNZN: *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*. Leiden, 1939-1988.
- Tonnar, A. & W. Evers, *Wörterbuch der Eupener Sprache*. Eupen, 1899. Herdruk Wiesbaden, 1970.
- Verdam, J., 'Over de Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der 14^{de} en 15^{de} eeuw', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 9 (1890), 273-301.
- Vries, M. de (ed.), *Der Leken Spiegel, leerdicht van den jare 1330, door Jan Boendale, gezegd Jan de Clerc*. Tweede deel, Leiden, 1845.
- Weinhold, K., *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Paderborn, 1883. Herdruk 1967.
- Welter, W., *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*. Den Haag, 1933.
- Willaert, F., 'A propos d'une ballette de Jean I^{er}, duc de Brabant (1253-1294) ("Eins meien morgens fruo")', in: *Études germaniques* 35 (1980), 389-397.

- , 1986, 'Over "Ic sac noit so roden munt" van hertog Jan I van Brabant', in: *De Nieuwe Taalgids* 79 (1986), 481-492.
- , 1987, 'Hertog Jans vierde lied, of: enkele aanwijzingen bij het gebruik van middeleeuwse lyriek', in: *Madoc* 1 (1987), 2-7.
- , 'Een dichter te paard. De minnellyriek van Jan I van Brabant', in: *Queeste* 10 (2003), 97-114.
- Willems, J.F. (ed.), *Oude Vlaemsche Lieder ten deele met de melodiën*. Gent, 1848.
- Wilmanns, W., *Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch, Zweite Abteilung: Wortbildung*. Zweite Auflage 1899. Herdruk Berlin, 1930.
- Winkel, J. te, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, I, Haarlem, 1922².
- Zelissen, P.G.J., *Untersuchungen zu den Pronomina im Rheinisch-Maasländischen bis 1300. Ein Beitrag zu einer mittelriparischen Grammatik*. Helmond, 1969.